

Andrzej Kamieński

Nominacja Bogusława Radziwiłła na urząd namiestnika Prus Książęcych w 1657 roku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 119-130

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kamiński

Nominacja Bogusława Radziwiłła na urząd namiestnika Prus Książęcych w 1657 roku

Kwestią ustanowienia w Księstwie Pruskim urzędu namiestnika zajmowali się historycy polscy i niemieccy, m.in. Jörg Jacoby, Tadeusz Wasilewski, Bogdan Wachowiak, Andrzej Kamiński¹. Dość obszerna literatura przedmiotu nie idzie w parze z publikacjami źródłowymi. Spośród dokumentów dotyczących powołania Radziwiłła na namiestnika w Prusach Książęcych ukazał się drukiem zaledwie jeden prezentujący zastrzeżenia stanów pruskich wobec nowo kreowanego urzędu². Braki w edycji podstawowych źródeł związanych ze zmianą ustroju Prus Książęcych zrodziły potrzebę opublikowania aktu nominacyjnego wystawionego dla Bogusława Radziwiłła 12 października 1657 r. oraz instrukcji dla namiestnika wydanej 13 października tego roku. Ta ostatnia data dzienna opuszczona w dokumencie została ustalona przez Kurta Breysiga³. Jest ona bezsporna, ponieważ w tym samym dniu elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm wydał nową instrukcję dla pruskiego rządu modyfikującą jego zadania i uprawnienia w związku z powołaniem do życia instytucji namiestnikowskiej⁴.

Publikowane tu materiały pochodzą z Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem (Ostpreußische Folianten, Nr. 1251: Reskripte des Kurfürsten an Radziwill und andere Schreiben an den Statthalter). Są to kopie współczesne umieszczone w zbiorze zawierającym pisma elektora i innych osób do namiestnika Prus Książęcych, Bogusława Radziwiłła. Poszukiwania oryginałów nie przyniosły pozytywnego rezultatu.

Dotychczasowa literatura przedmiotu zgodnie stwierdza, że instytucja namiestnika odegrała bardzo ważną rolę w początkowym okresie budowy nowoczesnego i jednolitego państwa brandenbursko-pruskiego, opartego na administracji o charakterze absolutystycznym i stałej armii. Utworzenie tego urzędu w Prusach Książęcych wiąże się ściśle z postanowieniami traktatu welawskiego podpisanego 19 września 1657 r., który przyznał elektorowi brandenburskiemu Fryderykowi Wilhelmowi i jego następcom suwerenność w Księstwie Pruskim. Wtedy też doszło do uzyskania przez Bogusława

1 J. Jacoby, *Boguslaus Radziwill — der Statthalter des Grossen Kurfürsten in Ostpreussen*, Marburg/Lahn 1959; T. Wasilewski, *Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła*, w: B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa 1979, ss. 7—99; B. Wachowiak, *U źródeł genezy stanowiska namiestnika w Prusach Książęcych w 1657 r.*, w: *Sesja naukowa: Strefa bałtycka w XVI—XVII w.*, pod red. J. Trzoski, Gdańsk 1993, ss. 83—94; A. Kamiński, *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995.

2 *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg* (dalej: UA), Bd. 15, hrsg. von K. Breysig, Berlin 1894, ss. 415—417.

3 *Ibidem*, s. 416, przyp. 1.

4 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (dalej: GStAPK) Berlin-Dahlem, XX HA, Etats-Ministerium Tit. 121a, Nr. 41, Bl. 30—52.

Radziwiłła, stronnika Szwecji z pierwszych lat wojny północnej, przebaczenia i cofnięcia konfiskaty dóbr ze strony króla polskiego⁵. Bez aktu amnestii trudno wyobrazić sobie możliwość objęcia przez Radziwiłła namiestnictwa w Prusach Książęcych obiecanego mu przez elektora najpóźniej na przełomie czerwca i lipca 1657 r.⁶

Po zerwaniu związków lennych z Polską kurfirst przystąpił do ograniczania prerogatyw pruskich instytucji stanowych, przede wszystkim Izby Wyższej Rady Księstwa (Oberratsstube), najwyższego organu władzy wykonawczej kierowanego przez kolegium czterech nadradców (Oberräte) oraz sejmu krajowego, do którego należało m.in. uchwalanie podatków, wydawanie i korygowanie starych praw, kontrolowanie administracji budżetowej Księstwa. Jednym z głównych współpracowników Fryderyka Wilhelma w walce ze stanami został namiestnik wyposażony w szeroki zakres kompetencji, podporządkowany bezpośrednio władcy i opierający się w swym działaniu na otrzymywanych od niego instrukcjach. Szybkie posunięcia kurfirsta postawiły Polskę, uchodzącą za gwaranta pruskich przywilejów i wolności stanowych, przed faktem dokonanym. Nominacja Radziwiłła na urząd namiestnika Prus Książęcych nastąpiła bowiem 12 października 1657 r., przed ratyfikacją układu welawskiego przez króla polskiego Jana Kazimierza i elektora Fryderyka Wilhelma w Bydgoszczy 6 listopada 1657 r.⁷ Zaskoczono były również stany pruskie. Sprawa powołania instytucji namiestnika nie została poruszona w propozycjach elektorskich, przedłożonych pruskiemu sejmowi 25 września 1657 r.⁸ Z zapisek landrata Georga Abla von Tettaua dowiadujemy się, że kandydaturę Bogusława Radziwiłła na stanowisko namiestnika pruskim nadradcom i landratom przedstawił tajny radca brandenburski Otto von Schwerin dopiero 10 października 1657 r. Do propozycji tej ustosunkował się w tym samym dniu w imieniu kurii panów i landratów starosta pokarmiński, baron Jonas Kasimir von Eulenburg. Podkreślił on, iż projekt ustanowienia urzędu stoi w niezgodzie z prawem krajowym. W związku z wyjazdem elektora z Prus Książęcych dopuścił możliwość nominacji Radziwiłła na namiestnika Księstwa tylko na czas wojny jako „dux belli”, zastrzegając, iż zakres jego kompetencji będzie ograniczony wyłącznie do spraw wojskowych⁹. Stany niższe nie zostały w ogóle poinformowane o zamiarach swego władcy. Znajduje to potwierdzenie w aktach landtagu. Oświadczenie wszystkich izb sejmowych z 11 października 1657 r. nie wspomina bowiem ani jednym słowem o projekcie powołania nowego urzędu¹⁰. Zastrzeżenia stanów dotyczące instytucji namiestnika zostały zaprezentowane dopiero 14 października, dwa dni po objęciu przez Radziwiłła interesującej nas

5 *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. I: *Polen und Litauen. Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, Bearb. von S. und H. Dolezel, Köln—Berlin 1971, ss. 182—192; J. Jacoby, op. cit., ss. 40—41; A. Kamiński, op. cit., s. 126; B. Wachowiak, op. cit., s. 85.

6 T. Wasilewski, op. cit., s. 75.

7 *Die Staatsverträge*, ss. 197—206; J. Jacoby, op. cit., ss. 40—41, 51—52; F. Koch, *Der Bromberger Staatsvertrag zwischen dem Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen im Jahre 1657*, Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Polen, 1906, Jg. 21, ss. 4—8.

8 GSTAPK Berlin-Dahlem, XX HA, Ostpreußische Folianten, Nr. 663, k. 528—532; UA, Bd. 15, ss. 389—391.

9 G. Sommerfeldt (Hrsg.), *Chronistische Aufzeichnungen des Amtshauptmanns Georg Abel von Tettau über die Landtagssitzungen in Preußen, der Jahre 1657—1661*, Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia 1928, H. 32/33, s. 5; A. Kamiński, op. cit. s. 81.

10 GSTAPK Berlin-Dahlem, XX HA, Ostpreußische Folianten, Nr. 663, k. 613—633.

funkcji. Sejmujące stany wskazywały w swym oświadczeniu, że nominacja Radziwiłła nie może przynieść zmian w ustroju Księstwa i ograniczać uprawnień nadradców pruskich, zagwarantowanych w testamencie księcia pruskiego Albrechta i w ustawie o rządzie (Regimentsnottel) z 1542 r. Wyrażały gotowość uznania urzędu tylko do zakończenia działań wojennych, podkreślając przy tym, że kompetencje namiestnika w tym okresie będą ograniczać się wyłącznie do kwestii wojskowych¹¹. Przedstawiony poniżej zakres uprawnień Radziwiłła wskazuje wyraźnie, że Fryderyk Wilhelm nie zamierzał liczyć się ze zdaniem stanów Prus Książęcych. Nie zgodził się również na zlikwidowanie urzędu namiestnika po podpisaniu układu pokojowego w Oliwie w 1660 r. Radziwiłł utrzymał swe stanowisko w Księstwie Pruskim aż do śmierci, która nastąpiła 31 grudnia 1669 r.

Postać litewskiego magnata, jednego z bohaterów Sienkiewiczowskiej Trylogii, funkcjonuje w świadomości historycznej społeczeństwa polskiego. Niestety, do dziś nie ukazała się dostatecznie szczegółowa, oparta na szerokiej bazie źródłowej, biografia Radziwiłła. Autorzy polscy, Bernard Kalicki¹² i T. Wasilewski przedstawiali życie Radziwiłła na podstawie archiwaliów polskich. Z kolei J. Jacoby opisał okres namiestnictwa w Prusach Książęcych wyłącznie w oparciu o archiwalia przechowywane w Niemczech. Niniejszy przyczynek ma w naszym przekonaniu wzbogacić materiały do przyszłej, pełnej biografii Bogusława Radziwiłła oraz uzupełnić stan wiedzy o początkach absolutyzmu w Księstwie Pruskim. Treść publikowanych poniżej dokumentów omówimy osobno. W pierwszym z nich, akcie nominacyjnym z 12 października 1657 r., podkreślono, że utworzenie urzędu namiestnika spowodowane zostało koniecznością szybkiego opuszczenia Prus Książęcych przez kurfirsta oraz troską władcy o zapewnienie księstwu większego bezpieczeństwa. Radziwiłł miał w związku z tym zajmować się sprawami dotyczącymi ochrony interesów Fryderyka Wilhelma i jego poddanych oraz obronności kraju. Zobowiązany był do nadzoru nad twierdzami, ich garnizonami, troski o zachowanie dyscypliny wśród żołnierzy, dbania o dobre zaopatrzenie magazynów, starannego administrowania środkami pieniężnymi i kontrybucjami, ich rozdziału między stacjonujące wojska oraz obrony granic Prus Książęcych. Skuteczną realizację tych zadań zapewniało podporządkowanie namiestnikowi wszystkich dowódców wojskowych, komendantów i żołnierzy oraz pruskiego Generalnego Komisariatu Wojennego. W dalszej części aktu nominacyjnego elektor przyrzekł, że bez konsultacji z namiestnikiem nie będzie przeprowadzał jakichkolwiek zmian w twierdzach i garnizonach oraz na stanowiskach administracyjnych i wojskowych. Bez zgody Radziwiłła nie mogły być odtąd zwoływane landtagi i zjazdy stanowe, a nadradcy pruscy sprawujący wcześniej w okresie nieobecności księcia-elektora pełnię władzy w Księstwie musieli w kwestiach ważnych dla kraju zasięgać opinii namiestnika. Kurfirst określił również uposażenie Radziwiłła. Miał on otrzymać

11 „Der gesambten Stände Wollmeinung an Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit wegen Bestellung das Statthalteramt von Radzivil, praesentatum den 14. Octobris 1657” -- GStAPK Berlin-Dahlem, XXHA, Ostpreußische Folianten, Nr. 663, k. 640–641; UA, Bd. 15, ss. 415–417.

12 B. Kalicki, *Bogusław Radziwiłł. Koniusz litewski*, Kraków 1878.

4 tys. talarów rocznie z dochodów miejscowych domen oraz po 400 talarów miesięcznie z kontrybucji w związku ze sprawowaną funkcją wojskową.

Kompetencje i zasady sprawowania urzędu namiestnika regulowała w sposób szczegółowy instrukcja elektorska z 13 października 1657 r. Na plan pierwszy wysunięto tutaj kwestie wyznaniowe. Do zadań Radziwiłła należała troska o gminę kalwińską, połączona z nadzorem budowy nowego kościoła, oraz przestrzeganie praw i przywilejów luteranńskiej większości. W drugim punkcie instrukcji nałożono na namiestnika obowiązek obrony uzyskanej przez Hohenzollerna suwerenności i przeciwdziałania próbom jej naruszania ze strony Polski i stanów pruskich. Wskazano na potrzebę utrzymania przyjaznych stosunków z byłym zwierzchnikiem lennym oraz takiego traktowania poddanych pruskich, aby mogli oni jak najszybciej zapomnieć o polskim dworze. Radziwiłł miał w związku z tym zabiegać o sprawny i bezstronny wymiar sprawiedliwości oraz nadzorować prace Trybunału Apelacyjnego w Królewcu. Punkt trzeci poświęcony był sprawom kontrybucyjnym. Elektor podkreślił w nim, iż nie może zaprzestać pobierania nadzwyczajnych podatków tak długo, jak trwa wojna i nakazał, aby namiestnik wraz z nadradcami i Generalnym Komisariatem Wojskowym dokonywał równomiernego rozdziału ciężarów fiskalnych, dopuszczając przy tym ewentualność modyfikacji systemu poboru podatków. W czwartym punkcie instrukcji władca zwrócił uwagę na konieczność utrzymania dotychczasowego podatku akcyzowego, który służyć miał do finansowania prac fortyfikacyjnych, poselstw oraz innych nadzwyczajnych wydatków. Trzy dalsze punkty dotyczyły zadań Radziwiłła w sferze obronności kraju: utrzymania wojska w pełnym składzie osobowym, troski o flotę wojenną i dobre zaopatrzenie magazynów wojskowych, wizytowania umocnień i twierdz, przede wszystkim Piławy. W jednym z nich (pkt 6) potwierdzono nadto po raz kolejny władzę rozkazodawczą Radziwiłła nad komendantami i dowódcami wojskowymi.

Dalsze zalecenia kurfirsta (pkt. 8—12) precyzowały postępowanie Radziwiłła na wypadek ewentualnego ataku Szwedów i wystąpienia opozycji stanowej w Prusach Książęcych. W razie agresji z zewnątrz dopuszczono możliwość zwrócenia się o pomoc do Polski, a obsadzenie wojskiem innych miejsc poza Królewcem, Piławą, Kłajpedą, Welawą, Labiawą i Braniewem pozostawiono w gestii namiestnika. Radziwiłł zobligowany został do przeciwdziałania samowolnym zebraniom stanów pruskich i do wzywania malkontentów pruskich przed swe oblicze w celu nakłonienia ich w obecności nadradców do posłuszeństwa. Gdyby perswazje okazały się bezowocne, Radziwiłł mógł ukarać opozycjonistów więzieniem. Dalszy tok postępowania wobec zatrzymanych zarezerwowano dla władcy. Odmienne przedstawiały się natomiast uprawnienia namiestnika w sytuacjach ekstremalnych. W wypadku otwartego buntu miał on prawo do podejmowania zdecydowanych działań i karania winnych według własnego uznania.

W przedostatnim, 13 punkcie instrukcji, Fryderyk Wilhelm dopuścił namiestnika do udziału w polityce zagranicznej w zakresie stosunków ze wschodnimi sąsiadami państwa brandenbursko-pruskiego — Moskwą i Kozakami. Upoważnił też Radziwiłła do przejrzenia korespondencji przywiezionej z Moskwy przez

posła brandenburskiego Borrenthina. Niepewna sytuacja polityczna i znaczne oddalenie Prus Książęcych od berlińskiego ośrodka dyspozycyjnego wywarły wpływ na ustalenia ostatniego punktu instrukcji, w którym elektor wyposażył namiestnika w prawo do modyfikacji poleceń otrzymywanych od władcy. Niniejsze wydawnictwo przygotowano opierając się na niemieckiej instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych czasów nowożytnych, opracowanej przez Johannes Schultze¹³. Zgodnie ze zwyczajem przyjętym w XVII w. pozostawiono duże litery w pisowni zwrotów odnoszących się do osoby księcia-elektora Fryderyka Wilhelma (np. Ihre Churfürstliche Durchlauchtigkeit, Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit) i księcia Bogusława Radziwiłła (np. Euer Liebden). Wszystkie skróty zostały rozwiązane.

Teksty źródłowe

1

Nominacja Bogusława Radziwiłła na namiestnika w Prusach Książęcych przez elektora Fryderyka Wilhelma, Królewiec, 12 X 1657 r.

Oryg. nieznaną

Kop.: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Ostpreußische Folianten Nr. 1251, Bl. 3r-5r. Papier dwustronnie zapisany, pismo czytelne, atrament koloru czarnego. Stan zachowania dobry.

Wir Friedrich Wilhelm von Gottes gnaden marggraf zu Brandenburg, des Heyligen Römischen Reichs ertz cämmerer und churfürst, zu Magdeburg, in Preußen, zu Jülich, Cleve, Berge, Stetin, Pommern, der Cassuben und Wenden, auch in Schließien zu Croßen und Jägerndorff hertzog, burggraf zu Nürnberg, fürst zu Halberstadt und Minden, graf zu der Marck und Ravensberg, herr zu Ravenstein, thun kundt und geben hiermit jedermenniglichen zuvernehmen, nach dem wir auß erheblichen ursachen bewogen worden, dießes unser Hertzogthumb Preußen, auff eine zeitlang zuverlaßen, und uns in unsere zum Römischen Reich gehörige landen zuerheben entschloßen sein, dabey aber nötig befinden, zu mehrer sicherheit dießes landes, und deßen beschützung einen stadthalter zuverordnen; alß haben wir den hochgebornen fürsten, unsern freundlichen lieben oheimb¹, herrn Bogislaff Radziwilln hertzogen zu Birße², Dubinki³, Schlutzko⁴ und Kopil⁵, des Heßligen Römischen Reichß fürsten, des Groß Fürstenthumbs Lithauen ober stallmeistern, gouverneurn zu Baar⁶,

¹³ J. Schultze, *Grundsätze für die äussere Textgestaltung bei der Herausgabe von Quellen zur neueren Geschichte*, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, 1930, Bd. 43, ss. 345–354.

¹ *Fryderyk Wilhelm, elektor brandenburski był wujecznym wnukiem Bogusława Radziwiłła.*

² *Birże, miasto i dobra Radziwiłłów w powiecie upickim województwa trockiego, noszące nazwę księstwa birżańskiego.*

³ *Dubinki, dobra w powiecie i województwie wileńskim, własność Radziwiłłów.*

⁴ *Sluck, księstwo i miasto nad rzeką Slucz, w powiecie i województwie nowogródzkim, własność Radziwiłłów.*

⁵ *Kopyl, miasto i dobra Radziwiłłów w powiecie i województwie mińskim.*

⁶ *Bar, miasto na Podolu, ośrodek starostwa niegrodowego.*

Branßk⁷ und Poschervientu⁸, solches über sich zunehmen, ersuchet und disponiret, und dieselbe also auß sonderbahrem vertrauen, so wir zu Ihrer Liebden tragen, dazu bestellet, und angenommen; [Bl.3v] thun auch solches hiermit und bestellen Ihre Liebden in krafft dießes, zu unserm stadthalter dießes unsers Hertzogthumbs Preußen, also und dergestalt, daß sie alles daß ienige, waß zu unserm nutzen und bestem, wie auch zu wollfarth und sicherheit, dieser unserer lande und unterthanen, gereicht, trewlich und sorgfältig, wie es einem so vornehmen stadthalter gebühret, zubeobachten, und insonderheit dahin zusehen haben werden, daß allenthalben, fried, ruh, und einigkeit erhalten, unserer vestungen und garnisonen woll in acht genommen, der militz estat, wie solcher vor unserer abreise eingerichtet, mit fleiß beobachtet, bey der soldatesque gute ordre gehalten, alle excessen und insolentien mit ernst abgestraffet, die magazins hin und wieder woll versehen, auch wo es von nöhten sein möchte, deren newe angelegte, die geldmittel und contributiones trewlich administriret, und unserer verpflegung ordonantz gemeeß, denen allhier verbleibenden trouppen außgetheilet, unserer grentze von allen feindlichen einfällen und plünderungen auffß beste gegen menniglichen defendiret, und im übrigen alles daß ienige, verrichtet und in acht genomenn werde, waß zu abwendung unsers schadens, und zu beförderung unsers besten [Bl.4r] einigerlei weise erfriehlich sein und gereichen mag, und unsere Ihrer Liebden ertheilte instructiones mit mehrerm erfordern, gestalt wir dann alle und iede unsere hiesige gouverneurs, commendanten, obriste und andere hohe und niedere krieges bediente, so sich anitzo allhier befinden, oder inß künfftige bestellet werden möchten, wie auch unser general commissariat, und was dem anhängig, expresse, an Ihre Liebden verweisen, und solche verordnung hiermit gemacht haben wollen, daß der gantze miliz estat und was darzu gehörig, eintzig und allein, von Ihrer Liebden disposition dependiren, und deroselben ordren in dießen sachen, mit allem respect und gebühren, dem gehorsamb, exequiret werden sollen, wir wollen auch in unsern vestungen und garnisonen, die gouverneurs und commendanten, ohne vorwißen Ihrer Liebden nicht verändern, sondern uns hierin zuvor dero rath und guttachten gebrauchen, damit auch Ihre Liebden dießes alles desto beßer beobachten, und alles wiedrige verhüten können; wollen wir, daß ohne dero vorwißen keine landtage, noch zusammenkunfften, von unsern landtständen gehalten werden, so sollen gleicher gestalt unsere hiesige oberräthe, zu allen fürfallenden wichtigen und des landes wollfarth concernirenden consilÿs und deliberationibus Ihre Liebden ziehen, und dabey [Bl.4v] alles mit dero bewust und guthfinden verordnen, schließen und exequiren, auch sonsten in allen dingen, Ihrer Liebden als unserm stadthalter mit gebührendem respect, ehre und gehorsamb begegnen, damit auch Ihre Liebden dero estat und hoffhaltung desto beßer führen mögen, wollen wir deroselben, als unserm stadthalter jährlichen, a dato an zurechnen, vier tausendt reichßthaler auß unsern hiesigen domainen (welche wir deroselben an gewisse ampter und gefälle assigniren wollen) wie im gleichen auß dem contributions gefallen, wegen ihren mühwaltung bey unserm

⁷ Brañsk, miasto nad Nurcem w ziemi bielskiej, ośrodek starostwa grodowego tej ziemi.

⁸ Poszyrwinty, miejscowość i starostwo niegrodowe w powiecie kowieńskim województwa trockiego, położone przy granicy pruskiej.

militz estat, monatlich vierhundert reichßthaler, dann auch auff ein regiment zu pferdt, die gebührende verpflegung geben und reichen laßen, dabey auch die verordnung thun, damit die nötige general stabs personen, mit gebührendem unterhalt, versehen werden mögen; sonsten wollen wir Ihre Liebden bey dießer bedienung und charge allezeit, und so oft es die noht erfordert, gegen iedermenniglich kräftiglich und churfürstlichen maintainiren, und schützen, wann sie auch an dero gütern deßwegen verfolget werden, und schaden leiden möchten, ihre hingegen gebührende erstattung dafür wiederfahren laßen, wie wir dann auch hiemit Ihre Liebden versichern, daß wir bey allen fůrgehenden general [Bl.5r] oder particular tractaten dieselbe mit einschließen und dabey dero interesse, und bestes allemahl uns bester maßen recommendieret sein laßen wollen. Schließlichen stellen wir hiemit Ihrer Liebden frey, daß sie nach verfließung sieben monath, diese bediengung entweder quittiren oder ferner darin verharren mögen; zu uhrkundt haben wir dießes eigenhändig unterschrieben, und mit unserm churfürstlichen insiegel bekräftigen laßen. So geschehen und gegeben in unserer residentz Königsberg in Preußen den 12-ten Octobris a[nn]o 1657.

Friedrich Wilhelm

L. S.

2.

Instrukcja elektora Fryderyka Wilhelma dla namiestnika Prus Książęcych, Królewiec [13] X 1657 r.

Oryg. nieznaný

Kop.: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Ostpreußische Folianten Nr. 1251, Bl. 14r-19r. Papier dwustronnie zapisany, pismo czytelne, atrament koloru czarnego. Stan zachowania dobry.

Einer Churfürstlichen Durchlauchtigkeit zu Brandenburg. Unßers Gnedigsten Herren.

I n s t r u c t i o n

Wornach in dero abwesenheit auß dießem preußischen landen, Ihre Fürstliche Gnaden Bogislaff printz Radziwil etc. so woll in gouvernement der militar— auß politischen sachen sich zurichten.

Vor allen dingen haben Ihr Fürstliche Gnaden ihr die reformirte gemeinde befohlen sein zulaßen, und daß der saal, allda ietzt geprediget wirdt auff die art, wie es Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit deroselben allhie zeigen wollen, vergrößert, und dann uff dem reformirten kirchhoffe eine kleine kirche erbauet, doch dergestalt angeleget werde, daß mann dieselbe allezeit vergrößern könne, wie dann auch nötig sein wirdt, einen anfang zu einer schulen zumachen, welches, auff was art und weise es anzufangen, Ihr Fürstliche Gnaden mit den reformirten geistlichen allhie überlegen können, und weil ohne das anitzo bey solchem baw nichts geschehen kann, so halten Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit am

besten, damit biß uff künfftigen frühling anzustehen. Und ob zwar Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit krafft erlangter souverainetet deßfalls niemanden umb einigen consens ansehen dörfen, dennoch, weil dießes ein neues werck, und das religion-wesen in dießen landen sehr verhaßet ist, so haben Ihr Fürstliche Gnaden sich darbey aller behutsahmkeit und glimpffes zugebrauchen, und nicht zuzugeben, daß iemandt von der reformirten religion hierüber glorÿre [Bl.14v] und denen lutherischen verdrißliche reden hören laßen, besondern, wann dergleichen geschehe, ihnen solches zuverweisen, zu aller moderation zuermahnen, und herkegen denen lutherischen alle mahl woll zuzusprechen, daß sie sich ihres orts keiner reformation zubefürchten, besondern kirchen, academien und schulen in ihrem stande conserviret werden sollen, worüber auch Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit bey außfertigung der confirmation über andere ihre privilegia ihnen zugleich gnungsahme versicherung geben wollen, und weiln Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit, dießes zur ehren Gottes streckende werck nicht allein angefangen, besondern auch gegen vollendet sehen, so ist dero meinung, wegen der hierzu bedürffenden mitteln dieße. 1. Das ein gewißes hierzu von den straffen assigniret, und solche fleißig beygetrieben werden. 2. Die quarta von denen erbschafften, so Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit zukommen, auff zehn jahr, worbey auch in acht zunehmen, daß Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit schon in anno 1649 uff gewiße maaß den reformirten kirchen solche erbschafften versprochen, dahero was in der zeit fällig geworden, mit allen fug nochmals denselben zum besten, eingefordert werden muß, zu welchen ende dann die fiscales eine eigentliche designation aller dergleichen fälle außantworten, und das restirende mit fleiß beytreiben sollen. 3. Das ins künfftige, wann das landt wieder ein wenig respiriret, alle Monat ein gewißes und geringes hierzu unter der contribution mit außgeschlagen, iedoch ein ander nahme solcher außgaabe [Bl. 15r] gegeben werde, welcher einnahme Ihr Fürstliche Gnaden einem getreuen menschen von der religion auffzutragen, und dahin zuvermahnen haben, daß er solche gelder fleißig beytreibe und berechne. 4. Daß zwey gewiße personen deputirt werden, welche hierzu etwas colligiren so woll bey lutherischen alß reformirten, dann weil Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit und andere dero glaubens verwandten so offft und viel zu erbawung der lutherischen kirchen contribuiren, so haben sie auch das gute gnedigste vertrauen zu den herren lutherischen, sie werden zu erbawung einer kirchen auch kein bedenken tragen, etwas herzugeben, wiedrigen falls würde manns auch unterwegs laßen, und wollen Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit über dem uff mehr mitteln bedacht sein, wie dießes werck außzuführen.

2. Nechst dießem haben Ihr Fürstliche Gnaden mit allem fleiß dahin zusehen, daß Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit weder von Pohlen noch von den ständen einiger eingriff in dero souverainetet geschehe, und damit solches desto weniger zubesorgen, mit jenen den Pohlen gute freundschaft und nachbarschaft zuhalten, und wann einige differentien sich ereügeten, sich zur freuntlicher eröter— und abhelfung zuerbiethen, dieße aber nehmlich die unterthanen mit solchem glimpff zutractiren, daß sie des polnischen hofes¹ desto

¹ J. Jacoby odczytał ten fragment tekstu błędnie — zastąpił słowo „Hof” słowem „Hafer”. Zob. J. Jacoby, „Bogusławus Radziwiłł”, s. 48.

eher vergeben mögen. Insonderheit haben Ihr Fürstliche Gnaden dahin fleißig zu sehen, daß die iustitia jedermenniglich unpartheÿisch administriret werde, und dieselbe in diesen landen [Bl. 15v] ein gutes lob erlangen möge; zu welchem ende dann Ihr Fürstliche Gnaden nicht allein die beÿm tribunal und hoffgericht bestelte praesidenten, hoffrichter, und räthe, sambt denen aßeßoribus fleißig zuermahnen, zufordrist zwischen den partheÿen gütliche vergleiche zuversuchen, und in entstehung deßelben, sie durch wollbedachte und in besetztem raht gerechte urtheil zuentscheiden, besondern es werden auch Ihr Fürstliche Gnaden das tribunal in desto mehrerm respect zuerhalten, so oft sie nicht durch andere wichtige geschäftten verhindert werden, Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit person und stelle selbst dabey praesentiren, wie und welcher gestaltd nun bey dem tribunali procediret werden solle, solches weiset das deßfalls außgefertigte diploma electorale mit mehrerm.

3. Und weil ohne zweiffel in Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit abwesenheit am allerersten über die contributiones wirdt geklagt werden, Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit aber derselben, so lang dieße unruhe continuiret, nicht entbehren können, damit nun den ständen gezeiget werde, daß man ihnen gerne fügen wolte, so werden Ihr Fürstliche Gnaden mit zuziehung der oberräthe und kriegs-commissariats eine gleichdurchgehende eintheilung auff das ienige quantum, so nach Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit auffbruch von hier, wirdt erfordert werden, machen, auch darüber halten, daß derselben nachgelebet, und einer vor dem andern, nicht beschweret werde, worbey dann zuerwegen sein wirdt, ob nicht die contribution auff andere dinge mehr, alß vied, auß— [Bl. 16r] saath, gewinn und gewerb und dergleichen zuschlagen, denn der modus auff die huben allein alles zulegen.

4. So viel aber die accise betrifft haben Ihr Fürstliche Gnaden über dieselbe, und daß kein unterschleiff geschehe, besondern demselben vielmehr durch alle dienliche mittel und gute verordnung vorgebeuet werden möge, feste zuhalten, und die abnahmb derselben rechnung allemahl fleißig zufördern, auß dießem mittel nun müßen die angefangene fortificationes fortgesetzt, schikungen und andere extraordinari außgaaben genommen, zugleich eben auch die assignationes, so darauff stehen, nach der handt bezahlet werden; solte auch eine nötige schleunige außgabe vorfallen, und were nicht geldt in den cassa, auff solchen fall sollen Ihr Fürstliche Gnaden befugt sein, nebst den oberräthen geldt auffzunehmen, und auff die accise zuversichern.

5. Weil Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit an conservation dero milice sehr hoch und viel gelegen, so haben Ihr Fürstliche Gnaden alle churfürstliche obersten und officirer mit ernst dahin zuhalten, ihre regimenter und compagnien complet und mundtirt zuhalten, das ienige was entrichtet, auff die gemeine knechte zuzahlen, zu welchen ende dann zu unterschiedenen mahlen musterungen, durch getreue leute anzustellen, und solche listen, woruff Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit sich zuverlaßen haben, herauß zuschicken, so baldt es auch die zeit leiden wirdt, haben Ihr Fürstliche Gnade mit fleiß untersuchen zulaßen, ob die officierer auch, vermöge ihrer capitulationen und genoßenen [Bl. 16v] contributionen und quartieren, die regimenter geliefert, und Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit davon bericht zuthun.

6. Die haupt — und sicherungs plätzen dießes landes, vornehmlich die Pillow², haben Ihr Fürstliche Gnaden offters zubesuchen, uff remedirung deren daruff befindlichen mängel mit fleiß zgedencken, und dieselben, und die darin verhandene magazin mit aller nohtdurfft zuversorgen; und weil die gouverneurs und commendanten sich allezeit an Ihr Fürstliche Gnaden halten werden, also sollen sie auch beordret werden Ihr Fürstliche Gnaden zupariren, und allen gebührenden respect und gehorsamh zuerweisen.

7. Gleicher gestalt haben Ihr Fürstliche Gnaden ihro die conservation Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit schiffe anbefohlen sein zulaßen, und nicht zuverstatten, daß dieselbe ohne Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit expressen befehl, von jemens gebrauchet, sondern nach gelegenheit der zeit, und erheischender noht, entweder im hafem, oder allhie vor Königsberg geleet werden mögen.

8. So viel die contenance anbetrifft, deren sich Ihr Fürstliche Gnaden kegen sie Schweden zugebrauchen, weil vor eingelangter nachricht vom polnischen hofe, bey solcher sach noch nichts beständiges zustatuiren: so wollen Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit, so baldt sie von dannen resolution erhalten, oder aber auch sonsten sich zu etwas gewißes entschließen würden, Ihr Fürstliche Gnaden durch einen expressen, instruction zuschicken, wie sie sich zuverhalten, indeßen aber sollen sie die reütereÿ ins Oberland³ [Bl. 17r] unterm praetext der quartieren verlegen und zugleich ein wachendes aug auff die Schweden haben, damit, wann dieselbe sich zusammenzögen, sie dergleichen thun, und allen einfall abwehren möchten.

9. Solten Ihr Fürstliche Gnaden auch befinden, daß sie mit der cavallerie allhie, auff den fall der ruptur, nicht bastant weren, und die Dantziger sich nicht allemahl conjungiren könten, zumahln in winter, da die Schweden über haff und über andere ströhme kommen kondten, so haben Ihr Fürstliche Gnaden mit den ständen allhie zuüberlegen, ob sie das ihrige zu conserviren helffen, selbst mit aufsitzen, oder lieber wolten, daß mann von den Pohlen secours begehrete, auff welchen fall Ihr Fürstliche Gnaden von der nechsten polnischen armee 4.5. oder 600 pferde, oder so viel sie alßdann nötig befinden werden, zubegehren hetten; alßdann mann dann auch nicht feÿren, besondern nebst den Dantzigern versuchen müsten, den Schweden solch abbruch zuthun, daß mann vor ihnen keinen einfall zubesorgen hette; solte es auch geschehen, daß der könig selbst wiederkäme, und mehrere macht mit sich führete, auff solchen fall wollen Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit eingedenck sein, auch ein mehrers anhero zuschiecken.

10. Vor die magazine haben Ihr Fürstliche Gnaden mit höchstem fleiß zuzorgen, wie solches in der allgemeinen instruction enthalten, daß dieselben kegen allen nohtfall woll versehen, und ohne äußerste noht nicht angegriffen werden mögen, zu welchem ende dann alle die ienige, so das contribution und proviantwerck unterhanden [Bl.17v] haben, an Ihr Fürstliche Gnaden verwiesen

² *Pilawa, miasto, port i twierdza nad Morzem Bałtyckim w Prusach Książęcych, obecnie Baltijsk w obwodzie kaliningradzkim (Rosja).*

³ *Prusy Górne (Pogórze), okręg administracyjny w Prusach Książęcych obejmujący w połowie XVII w. 16 starostw: Pasłęk, Morąg, Susz, Ilawa, Dąbrówno, Miłakowo, Przezmark, Miłomłyn, Ostróda, Olsztynek, Kwidzyn, Szymbark, Prabuty, Nidzica, Działdowo, Szczytno.*

werden sollen; dergestalt, wann Ihr Fürstliche Gnaden bey denenselben, oder auch sonsten bey den officiers bestünden, daß sie nicht ihr devoir thäten, Ihr Fürstliche Gnaden macht haben sollen, dieselbe, nach beschaffenheit ihres verbrechens, entweder in arrest nehmen zulaßen, oder auch gar, biß uff Ihr Churfürstliche Durchlauchtigkeit gnädigste resolution ab officio zu suspendiren.

11. Was sonst vor andere örter außer Königßberg, Pillow, Memel⁴, Welau⁵, Labiau⁶ und Braunßberg⁷ zubesetzen, solches wirdt Ihr Fürstliche Gnaden gutfinden nach gelegenheit der zeit, und circumstantien anheim gestellet, und wirdt ihr absehen dahin zurichten sein, daß sie allemahl ein solches corpus beyeinander haben mögen, damit sie dem feindt verwehren können, keinen platz, wordurch das landt in contribution gesetzet werden könnte, wegzunehmen. Solten auch solche örter sein, die mann wieder, ohne schwächung eines notigen corpo besetzen, oder da manns nicht verhindern könnte, daß die Schweden solchen wegnehmen und besetzten, so mögen Ihr Fürstliche Gnaden dieselben dergestalt demanteliren, damit mann sich dergleichen allda nicht zubesorgen habe.

12. Wann über verhoffen einige unwillige hier im lande sich befinden solten, haben Ihr Fürstliche Gnaden so baldt sie nachricht davon erhalten, dieselbe vor sich zubescheiden, die oberräthe darbey zuziehen, ihnen solches vorzuhalten, davon abzumahnem, auff den [Bl.18r] fall der halbstarrigkeit mit arresten oder gefängniß, nach beschaffenheit der personen, zustraffen, es an Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit zuberichten, und fernern bescheids zuerwarten, da aber, welches Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit doch nicht hoffen wolle, sich gar einige zusammen rottiren, und etwas gefehrliches machiniren solten; so haben Ihr Fürstliche Gnaden darbey mehrern ernst zugebrauchen, darauff zugehe, und mit solchen leuten, alß auffwieglern, nach ihrem verdienst zu verfahren.

Im übrigen haben Ihr Fürstliche Gnaden auch nicht zugestatten, daß sich die stände, ohne zulaßung, zusammen thäten, besondern solches vielmehr auff alle wege zuhindern.

13. Die correspondentz und freundschaft mit den Moßkowitern, ist höchnötig zuunterhalten, und werden sich Ihr Fürstliche Gnaden darin nach der resolution, so der abgeschickter von adel der von Borenthin⁸ zurückbringen wirdt, zuachten; mit den Cosacken werdens Ihr Fürstliche Gnaden halten müßen, daß mann den Pohlen keine ursach zur diffidentz gebe, so lange sie noch in feindschaft mit denenselben stehen werden. Dem, nach dem Mußkowiter abgeschickten edelmann ist nicht allein befehlen, alles an Ihr Fürstliche Gnaden zuschreiben, besondern, es mögen auch Ihr Fürstliche Gnaden bey deßen zurückkunfft die brieffe öffnen und verlesen.

14. Was sonsten weiter die nohtdurfft erfordern wirdt, solches wollen Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit bey allen posten Ihr Fürstliche Gnaden fleißig überschreiben, und weil die zeiten und gelegenheiten sich so geschwind und

⁴ *Kłajpeda, miasto, port i twierdza nad Zalewem Kurońskim (Morze Bałtyckie) w Prusach Książęcych, obecnie w zach. części Litwy.*

⁵ *Welawa, miasto u ujścia Łyny do Pregoly w Prusach Książęcych, obecnie Znamiensk w obwodzie kaliningradzkim (Rosja).*

⁶ *Labława, miasto nad rzeką Dejną, 6 km od Zatoki Kurońskiej w Prusach Książęcych, obecnie Polessk w obwodzie kaliningradzkim (Rosja).*

⁷ *Braniewo, miasto nad rzeką Pasłęką na Warmii.*

⁸ *Friedrich Joachim von Borrenthin, kamerjunkier, dyplomata brandenburski.*

wunderlich verändern können, daß Ihr Fürstliche Gnaden auff alles und iedes nicht [Bl.18v] können instruiert werden, auch diese instruction woll an einem oder dem andern punct geendert werden müste, auch die ordien, so Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit künfftig heraußschicken möchten, wegen der fernen abwesenheit in allen nicht auff den befindlichen zustandt quadriren möchten, und Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit sich gnugsahm versichert halten, daß Ihr Fürstliche Gnaden keinen andern vorsatz haben, alß Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit dienst und dieses landes wollfahrth, so viel es immer möglich, zubefordern, Ihr Fürstliche Gnaden auch von niemands weder in militaribus noch politicis, wer der auch sein möchte, alß Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit allein dependiren, vielweinigern jemandt anders rechen-schafft ihrer geführten actionen geben sollen.

So wollen Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit daß dieselbe weder an diese instruction, noch auch an künfftige ordren dergestaltt verbunden haben, daß sie nicht nach erheischender noth und reifer überlegung, davon abweichen könnten. Und haben also Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit das veste vertrauen zu Ihr Fürstliche Gnaden sie werden in allem, dero bestem verstande nach, mit allem eifer und fleiß das ienige beobachten, und fortsetzen, was zu erreichung Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit intention und beschirmung dießes landes dienlich und ersprießlich ist, und von allem was vorgehet, bey allen posten Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit außführliche relationes abstaten; uhrkündlich gaben Seine Churfürstliche Durchlauchtigkeit dieße instruction eigenhendig unter — [Bl.19r] schrieben, und mit dero churfürstlichen insiegel zubeducken befehlen. Geschehen Königsberg in Preussen den [13] Octobris a[nn]o 1657.

Friedrich Wilhelm

L. S.